

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ім. О.О. ПОТЕБНІ

На правах рукопису

БЕРЕЗОВЕНКО Антоніна Віталіївна

ЛЕКСИЧНІ ІННОВАЦІЇ В СУЧАСНІЙ
БОЛГАРСЬКІЙ МОВІ (на матеріалі 80-х років)

Спеціальність 10.02.03 - слов'янські мови

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеню
кандидата філологічних наук

00814829 (W)

Дисертація виконана на к
Київського університету і

Науковий керівник - кандидат філологічних наук
І.А. СТОЯНОВ

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор О.Б. ТКАЧЕНКО;
кандидат філологічних наук
Ю.В. ЛИСЕНКО

Провідна установа - Львівський університет
ім. І.Я. Франка

Захист відбудеться *29 червня* 1993 р. о 15 год.
на засіданні спеціалізованої ради Д.016.28.01 для захисту
дисертацій на здобуття наукового ступеню доктора філологічних
наук при Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні АН України
/252001, Київ, вул. Грушевського, 4/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
мовознавства ім. О.О. Потебні та Інституту української
мови АН України.

Автореферат розіслано

1993 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради

доктор філологічних
наук Н.Г. ОЗЕРОВА

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Дослідження лексики є одним з важливих аспектів мовознавства взагалі. За сучасних умов, коли процеси оновлення словникового складу стали надзвичайно інтенсивними, дедалі більшого значення набуває проблема послідовної фіксації і вивчення інновацій лексичного рівня на обмеженому синхронному зрізі. Такі дослідження дозволяють спостерігати динаміку розвитку лексичної системи, шляхи її поповнення за рахунок новоутворень різних типів. Це обумовлює актуальність обраної теми як для славістики, так і для теорії мовознавства взагалі. У пропонованій роботі аналізується новітня болгарська лексика 80-х років.

Метою роботи є опис окремого фрагмента болгарської лексики, а саме - лексичних інновацій зазначеного періоду в плані визначення шляхів та закономірностей формування цієї групи. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- 1) Визначити критерії виділення одиниць, що складають корпус лексичних інновацій 80-х років.
- 2) На основі визначених критеріїв сформувати корпус досліджуваних лексичних інновацій.
- 3) Встановити засоби морфологічного словотвору, релевантні для досліджуваного періоду.
- 4) Охарактеризувати способи оновлення болгарської лексики за рахунок різноманітних змін у семантичній системі.
- 5) Описати типи лексичних інновацій, що виникли внаслідок іншомовного впливу.
- 6) Проаналізувати мовні механізми, що спричинилися до оновлення лексики з погляду їхньої продуктивності, а також усталеності / неусталеності в словотвірній системі сучасної болгарської мови.

Об'єктом дослідження обрано фрагмент лексики сучасної болгарської мови - лексичні інновації окресленого періоду, а саме: власне нові слова, що утворилися за існуючими (рідко новими) деривативними моделями; лексичні одиниці, що існували на периферії лексичної системи, а в досліджуваній період значною мірою актуалізувались (головним чином за рахунок семантичної еволюції); новоутворення, що виникли в результаті іншомовного впливу; семантичні інновації як результат вторинної номінації, парестії, такі, поява яких обумовлювалася зміною валентності та сфери функціонування вихідної одиниці.

Окрему проблематику традиційно становлять абрєвіатури, які в останні роки неодноразово досліджувались (особливо у зв'язку з виходом у 1983 році словника скорочень Л. Крумової, М. Чоролєєвої). Через це в роботі абрєвіальні одиниці залучаються епізодично при розгляді

інших явищ мовної структури, зокрема телескопії та акронімії, оскільки ілюструють специфіку словотвірних процесів досліджуваного періоду.

Матеріалом дослідження є корпус лексичних інновацій, що складає близько 4-х тисяч одиниць, які були вилучені шляхом суцільної вибірки із газет "Отечествен фронт", "Работническо дело" за 1986, 1987 роки і перше півріччя 1988 року, журналу "Компьютер за Вас" за 1985-1987 роки; частковій вибірці було піддано тексти газет "Отечествен фронт", "Работническо дело", "Народна младеж", "Ехо", "Литературен фронт", "Автомотосвят", "Народна армия", "Студентска трибуна" за 1980-1988 роки, журналів "Паралели", "Поглед", "Орбита", "Наука, изкуство, култура" за 1980-1988 роки, розмовні інновації (в т.ч. сленгові), зібрані шляхом опитування (без вікового і соціального обмеження), записів усного мовлення, радіота телепрограм у 1988 році, а також матеріали картотеки Інституту болгарської мови Болгарської Академії наук.

При формуванні корпусу досліджуваних одиниць автор орієнтувався на принципи, що використовувалися як базові при створенні "Болгарського неологічного словника". Він обіймає період 70-х років. Матеріали даної дисертаційної роботи підготовлені як частина наступного випуску цієї лексикографічної праці, куди ввійдуть новоутворення 80-х років. У додатку до дисертації міститься демонстраційна версія комп'ютерного варіанту майбутнього словника КОРЕНД ("Компьютерен речник на нови думи и значения в българския език").

Піставою для включення до корпусу досліджуваних одиниць вважалась прийнята в практиці підготовки робіт подібного типу дворазова реєстрація лексичних одиниць у різних джерелах, а також відсутність їхньої фіксації в існуючих неспеціальних лексико-графічних роботах. Для встановлення наявності / відсутності лексико-графічної фіксації неологізмів використовувались: "Български неологичен речник (1974-1982 гг)" (в рукопису) (Йорданова, 1983); "Речник на български език" (Андрейчин, 1973); "Български тълковен речник" (Андрейчин, 1976); "Речник на чуждите думи в българския език" (Филипова, Байрова, Бояджиев, Машалова, Костов, 1982); "Речник на съкращенията в българския език" (Крумова, Чоролеева, 1983); "Речник на съвременния български книжовен език" (под ред. Ст. Романски, в 3-х тт., 1955-1959); "Български етимологичен речник" (Георгиев, 1971, 1979, 1986); "Речник на българския език" (Гл. ред. К. Чолакова, Т.1-5, А-3, 1977-1987).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше досліджено інноваційні процеси в болгарській лексиці протягом обмеженого часового відрізка на основі новітнього матеріалу, ексцерпованого з мови засобів масової комунікації та усного мовлення. У даній роботі містяться аналіз лексичних неологізмів 80-х років з огляду на їхню природу, а саме: словотвірний аналіз, семантичний аналіз і аналіз новоутворень, що виникли внаслідок іншомовного впливу. Проведене дослідження дозволило виявити:

- а) співвідношення діючих способів оновлення лексики щодо їх продуктивності;
- б) окремі словотвірні моделі, які ввійшли в мовну систему або набули активності протягом досліджуваного періоду. Зроблено спробу осмислити дію внутрішньосистемних і екстралінгвістичних факторів, що вплинули на інноваційні зміни в лексиці болгарської мови протягом одного десятиліття.

Методи дослідження. Мета і завдання роботи обумовили використання синхронно-описового методу як основного. При необхідності залучалися також і інші методи аналізу, зокрема діакронно-зіставний, метод філологічного тлумачення текстів, метод елементарної статистики та метод комп'ютерної обробки лексичного матеріалу.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження дають можливість осмислити напрямки інноваційних процесів, що відбувалися в болгарській мові на рівні лексики, їх специфіку, виявити взаємозв'язок явищ, що впливають на активізацію (чи, навпаки, зниження активності) способів оновлення болгарської лексики протягом досліджуваного періоду.

Практичне значення роботи. Матеріали дослідження будуть використані у другому випуску неологічного словника болгарської мови, що укладається Лабораторією лінгвістичного моделювання при Болгарській Академії наук. Результати дослідження, а також лексичний матеріал, представлений у даній роботі, можуть використовуватися при підготовці словників різних типів, читанні курсів із лексикології та лексикографії, практичному навчанні болгарської мови як рідної, так і іноземної.

Відповідно до мети і конкретних завдань дисертаційного дослідження на захист виносяться такі положення:

1. Протягом 80-х років склався відповідний корпус нової лексики, яка увійшла в болгарську мову шляхом дериваційних утворень (серед яких типологічно виділяються акроніми та телескопні утворення), семантичних змін, запозичень різних типів.

2. Серед словотвірних типів неологізмів найчисленнішу групу становлять іменники, що є проявом універсальної тенденції сучасного мовного розвитку і детермінується необхідністю номінації у сфері предметів і явищ.

3. Виділяються структурні моделі в їх словотвірчій та семантичній різноманітності. Разом з тим необхідно констатувати наявність стабільності в механізмах семантичних змін, шляхів та джерел запозичення.

4. Спостерігається певна залежність між способом входження іншомовних одиниць і типом їх утворення (матеріальна довжина, ступінь інтернаціоналізації тощо) та специфікою функціонування. Вказані тенденції зазнають відповідної корекції залежно від актуального в даний період ставлення мовного колективу до джерела поповнення іншомовними елементами.

5. Узагальнюючи спостереження над лексичними інноваціями, можна констатувати, що вони значною мірою збагачують структурно-семантичну організацію лексичної системи болгарської мови.

Апробація роботи. Основні положення роботи і результати дослідження викладені в доповідях та повідомленнях на Дев'ятій республіканській славистичній конференції "Великий Жовтень і розвиток духовної культури слов'янських народів" (Одеса, 1987), Республіканській науковій конференції "Двомовність у радянському суспільстві" (Вінниця, 1988), Республіканській науковій соціолінгвістичній конференції, присвяченій 100-річчю з дня народження Ж.Шавкова (НРБ, Софія, 1988), X Міжнародному з'їзді славистів (НРБ, Софія, 1988), на засіданнях Лабораторії лінгвістичного моделювання Координаційного центру інформатики і обчислювальної техніки при Болгарській Академії наук, де обговорювалися принципи обробки і кодифікації лексики для неологічного словника, Другій національній соціолінгвістичній школі з міжнародною участю (НРБ, Сльнчев бряг, 1989), Другій всесоюзній конференції з болгаристики (11 Дріновські читання) "Болгаристика в системі суспільних наук: досвід, уроки, перспективи" (Харків, 1991). З теми дисертаційної роботи опубліковано 4 статті та тези 3 доповідей.

Дисертація обговорювалась на кафедрі слов'янської філології філологічного факультету Київського університету ім. Т.Шевченка та на засіданні відділу слов'янських мов Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні АН України.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається із вступу, трьох

розділів і висновків, списку умовних скорочень, бібліографії, додатків.

Зміст дисертації. У вступі обгрунтовується актуальність обраної теми, визначаються мета, завдання, об'єкт і методи дослідження, характеризується матеріал і критерії, використовувані при формуванні досліджуваного корпусу лексики, визначається теоретичне і практичне значення роботи, а також основні положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "Словотвірний аналіз лексичних інновацій" досліджуються власне словотвірні способи поповнення вокабуляра болгарської мови у 80-ті роки.

У відповідності до завдань, що вирішуються словотвірним аналізом, у даному розділі виявлено шляхи оновлення лексики із наявного мовного матеріалу за існуючими (інколи новими) моделями. Останнім часом переважає погляд на словотвір як історичний процес, а не як на відношення мотивованого і мотивуючого слів у синхронії. У результаті аналізу словотвірних інновацій, які представлені 2004 одиницями, було виділено такі словотвірні способи: композиція, афіксація, бінарна субстантивізація, змішаний спосіб словотвору, а також окремі типи скорочень. Ці способи розглядаються в межах розподілу за частинами мови.

З точки зору належності до певної частини мови обстежені одиниці розподілились таким чином: іменники - 70,3%, прикметники - 22,4%, дієприкметники - 7,03%, дієслова - 5,28%, прислівники - 1,14%. Кількісну перевагу словотвірних інновацій-іменників можна оцінювати як універсалью сучасного мовного розвитку.

Найбільш активним способом словотвору в досліджуваній період була композиція (неолексеми-композиції склали 64,07%), що також не є специфічною рисою інноваційних процесів, які відбуваються на болгарському ґрунті, а, навпаки, знаходиться в руслі дії тенденції, спільної для багатьох європейських мов і кваліфікованої фахівцями як "компаративний вибух".

У колі обстежених композитів були виявлені такі словотвірні типи: словоскладання, основокладання, змішаний спосіб, основословоскладання.

Найбільшу активність у межах композиції продемонстрував тип основословоскладання (майже 60% композитів утворені за цим типом). Зв'язок між компонентами композитів-іменників цього типу у переважній більшості випадків має підрядний характер, коли початкова частина уточнює, деталізує значення фінальної; в них препозитивний компонент - основа будь-якої частини мови, а фінальний представле-

лений іменником. Як препозитивні елементи виступають основи іменників (сладолед+о+бъркачка, стъкло+гравюра), прикметників (картинг(ова)+писта, як одиничні виступають основи числівників (първ(и)+о+пилот) і дієслів (спъни+камъче). Випадки сурядного поєднання, коли значення слова є результатом рівноправного об'єднання значень складових частин, наприклад, стъклопластмаса, - одиничні.

Для прикметників основословоскладання є також найпродуктивнішим типом композиції, хоча в кількісному відношенні вони значно поступаються перед іменниками і складають близько 23% одиниць аналізованої групи. Висока активність основословоскладання зумовила появу новоутворень у колі дієслів та прислівників, для яких загалом такий тип творення не є характерним.

Особливу і найбільш численну групу в межах даного типу складають іменники, де першою основою виступають перехідні префіксально-кореневі основи - префіксоїди. Процес утворення нових слів, що являють собою префіксоїдні утворення, протягом досліджуваного періоду в болгарській мові, як і в інших слов'янських мовах, був надзвичайно інтенсивним. Серед одиниць, утворених шляхом основословоскладання, більш як 75% належать до префіксоїдного підтипу. Аналіз обстеженого матеріалу дозволяє говорити про виключно високий рівень регулярності утворення одноструктурних одиниць.

Відомо, що ряди одноструктурних слів, як і дериваційні ряди, не виникають зразу і в завершеному вигляді. Залишаючись відкритими, вони можуть поповнюватись. Наприклад, у РЧДБЕ, що вийшов у 1982 році, зафіксовано 4 слова, де перша частина - префіксоїд відео-, причому як регулярна складова частина складних слів він не відзначається. В аналізованому ж матеріалі нараховується вже 57 одиниць, побудованих за моделлю відео-+слово, із яких дві - прикметники, а решта - іменники. Яскраво ілюструє активність даного словотвірного підтипу і розвиток префіксоїдного гнізда з регулярним компонентом диско-. Якщо на початку 80-х років таких слів налічувалось 66, то на кінець досліджуваного періоду їх кількість становила більш як 90 одиниць.

Особливістю префіксоїдів є їхня здатність до поєднання із тематично різноманітними одиницями (пор.: відеоаксесоар, видеопират, відеопредлагане, видеолекция та ін.), що характеризує цю морфему як таку, що виконує дериваційну функцію. У той же час відео вживається як іменник, що змінюється за парадигмою середнього роду (видеоо із значенням "відеомагнітофон, відеотехніка"). Таким чином, саме висока регулярність відтворення кореневої морфemi в одноструктурних

одиницях призводить до розвитку абстрактного значення таких морфем і надає їм перехідного характеру, пор. укр.: відеоряд, відеофільм та ін.

До високочастотних префіксоїдів інтернаціонального словотвірного фонду належать також: авіо-, авто-, аудио-, євро-, кіно-, мікро-, моно-, рок-, теле-, фото-. Як регулярні перші складові частини композитів функціонують і власне болгарські морфемні перехідного статусу: полу-, само-, сврѣх-, много-, високо-, тисно-. Ад'єктивні основи з найбільшою легкістю набувають характерних ознак префіксоїдів завдяки наявності у них основної фінальної голосної, яка виконує при словотворенні роль інфікса (тобто перетворюється на інфіксоїд). Це подвійне функціональне навантаження фінальної голосної основи дає можливість "пропустити" одну із ланок словотвірного процесу (підбір інфікса), і призводить до практично аглютинативного поєднання складових частин, наприклад: високо+повдигах, полу+декор.

Процес утворення слова при основословоскладанні є максимально спрощеним і швидше нагадує приєднання афіксів до основ, ніж композицію в традиційному розумінні. Соціально обумовлене зростання кількості складних в плані лексико-семантичної структури слів вимагає мінімізації мовних зусиль при їх утворенні. Специфіка утворення одиниць аналізованого підтипу якнайкраще відповідає таким вимогам і сприяє зростанню їх кількості.

Окремий тип у межах композиції складають слова, утворені за моделлю основа+суфіксоїд. Аналогічно до префіксоїдів постпозитивні елементи в одиницях даного типу характеризуються високою регулярністю, абстрагованістю значення і, нерідко, зв'язаністю форм. Остання особливість не є обов'язковою, оскільки зростання активності афіксоїдного словотворення детермінує перетворення багатьох звичайних слів у регулярно повторювані компоненти і, в той же час, не виключає можливості їх функціонування і в інших, незв'язаних формах, наприклад: манія, ход, поход, клуб. Цей тип творення слів було виявлено в колі іменників (у більшості випадків) і прикметників.

Словоскладання є активним типом творення слів у сучасній болгарській мові. У нашому матеріалі більш як 26% представлено одиницями, що побудовані за моделлю N+N з дефісним написанням (шах-комп'ютер, плєнер-конкурс і под.). ☉

Збільшення кількості новоутворень цього типу зумовило посилення інтересу лінгвістів до питання про їх природу. Здвоєні субстантивні одиниці аналізувались на ґрунті різних мов: англійської (Тер-Мінасова, Труєвцева), французької (Моташко), румунської (Жіреску),

російської (Павлов, Івлева) і болгарської (К. Нічева, В. Мурдаров, Ю. Балтова).

Причини активізації творення лексичних інновацій шляхом словоскладання Ю. Балтова вбачає у великій видовій диференціації понять, предметів, явищ, що диктується екстралінгвістичною дійсністю. Крім того, структура таких назв легко піддається аналізу і є прозорою за своїм значенням. При цьому слід зазначити, що важливу роль в активізації цих процесів відіграє подальше посилення аналітичних тенденцій у сучасній болгарській мові. Мається на увазі відсутність узгодження в аналітичних мовах між прикметником і іменником у межах словосполучення, що робить можливим використання іменника в атрибутивній функції без будь-яких його модифікацій, а інколи дозволяє замінити здвосним найменуванням цілий описовий зворот (наприклад: актриса-певица = актриса, която пее; соул-балада = балада в стил соул; мечта-план = план, за който се мечтае).

Таким чином, явище словоскладання, маючи ті ж причини, що й композиція в цілому, відрізняється від раніше розглянутих типів ще більшим спрощенням слотовірного механізму, коли шляхом дефісного написання дві лексеми об'єднуються в одне орфографічне ціле. При цьому жодних змін у морфологічній структурі кожного із них не відбувається, тобто процес взаємного пристосування двох частин практично не спостерігається.

У межах досліджуваної групи, де початкові форми лексичних одиниць ідентичні, виділяються дві підгрупи: а) новоутворення з єдиною парадигмою, яка експлікується в другій частині; б) новоутворення, де уточнюючий компонент повністю чи частково зберігає свої морфологічні характеристики.

Перша підгрупа включає до свого складу одиниці, які диференціюються за типом зв'язку між компонентами та нефіксованістю позицій уточнюючої, залежної частини в одиницях з сурядним типом поєднання. Ці одиниці являють собою різновид композитів. Близькість композитів з дефісним написанням і композитів, утворених за моделлю основа+слово, може бути проілюстрована порівнянням однотипних з точки зору форми складових частин, але з відмінною орфографією одиниць: бетон-помпа і вакуумпомпа, теніс-среща і тенісзала, ерзац-изкуство і ерзацшедьовр. На подібні явища зверталася увага і в дослідженні В.Т. Коломієць¹.

До другої підгрупи належать неоднакові з огляду на ступінь їхньої стійкості новоутворення. Одні з них функціонують як єдина назва, що співвідноситься з певним денотатом (анкета-конкурс, самолет-майка і

под.), а інші, навпаки, експонують в апозитивній частині ситуативно актуальну характеристику першого компонента (завод-квартал, знаме-свєтина і под.). Одиниці обох підгруп, для позначення яких у даному дослідженні застосовується загальний термін "бінарний субстантив", побудовані на базі синтаксичних відносин іменник / прикладка, дають підставу розглядати їх на синтаксичному рівні мови. Разом з тим їх відтворюваність у потоці мовлення, функціонування в реченні як окремого елемента, більша чи менша семантична єдність, а також формальне об'єднання через дефіс характеризують такі одиниці як елементи лексичного рівня. Виявлені специфічні риси бінарних субстантивів дозволяють оцінювати їх як одиниці проміжного (на зразок афіксоїдів) статусу в мовній системі.

У обстеженому матеріалі близько 24% склали суфіксальні новоутворення, які в кількісному відношенні поступають: перед інноваціями-композицями. Це свідчить про зміну співвідношення між словотвірними способами в плані їх продуктивності, адже дослідження словотвору попереднього періоду (до 80-х років (див. роботи В.Т.Коломієць, Л.Йорданової) говорять про домінуючу роль суфіксації в оновленні словникового складу.

Суфіксальні утворення представлено здебільшого іменниками (більш як 64%), прикметниками (близько 24%), дієсловами (близько 10%) і прислівниками (близько 3%). У даній роботі вони розглядаються з точки зору продуктивності словотвірного форманта, його значення, а також належності твірної основи до тієї чи іншої частини мови. Найбільшу активність в колі іменників виявили суфікси -ост, -ство, -не. Різноманітністю відзначалися агентивні суфікси (-ач, -ар, -ец, -ик (-ник), -тел, -джия (-чия), -ор, -тор, -ер (-нер), -ак, -як, -ка, -ца, -еса, -ист. Утворені за допомогою суфікса -изьм іменники мають ту особливість, що деякі з них творяться від власних імен, наприклад: бийтьєлизьм, європеизьм, сандинизьм, тачъризьм. Досить широко представлені іменники, де твірними виступають складні іменникові або прикметникові основи, наприклад: киноман+щина, черноборса-джий+ство, гологлав+ец, декомислен+тик. Аналіз матеріалу показав, що серед суфіксальних іменників ясно окреслюється тенденція до переважного утворення лексичних одиниць з абстрактним значенням.

Корпус суфіксальних прикметників за вняттям одного (простова-тицьк) складають відносні прикметники. Найбільшу продуктивність продемонстрував суфікс -ен, що приєднується до іменникових основ як з абстрактним, так і з конкретним значенням.

При творенні дієслів найбільш продуктивним був суфікс -ир і його

розширений варіант -изи"-". Практично всі вони утворені від запозичених основ (визуалізірам, екологізірам).

Виявлені суфіксальні прислівники однотипні з точки зору словотвірного форманта (-о): апокаліптично, софтуерно.

Як твірні у суфіксальних новоутвореннях, незалежно від їхньої належності до певної частини мови, виступають і прості, і складні основи.

У корпусі афіксальних новоутворень були виявлені лексичні одиниці префіксального, змішаного (префіксально-суфіксального), а також дезафіксального типів.

Суттєвого впливу на поповнення лексики вони не справили. Префіксальні утворення складають близько 5% новоутворень, префіксально-суфіксальні - близько 1%, а слова, утворені шляхом регресивної деривації - одиничні.

Як уже було сказано, традиційні абрєвіатури в даній роботі не розглядались. Увагу було зупинено тільки на тих способах творення скорочених слів, що не були характерними для попереднього періоду і час функціонування становить специфіку словотворення досліджуваного періоду, а саме: телескопії та акронімії. Телескопічні слова прийнято визначати як такі, що утворені від початкової частини першого компонента і фінальної частини другого компонента розгорнутого словосполучення, коли скорочення основ відбувається незалежно від їхньої морфологічної структури. При цьому дослідники (Л. Крумова, М. Чоролєєва, Л. Йорданова) виділяли тільки етимологічні телескопізми, оскільки всі слова цього типу були запозиченими. У досліджуваній період спостерігалось виникнення власне болгарських телескопічних одиниць. Серед них виявлено як часткові (робо(т)+кар), так і гаплогічні (хумори/сти(ческо)+сти/шне).

Особливим є випадок утворення неологізму шмеркезе, який на перший погляд видається запозиченим. Але при подальшому розгляді виявляється, що це слово утворилося на болгарському мовному ґрунті за моделлю часткових телескопізмів із німецьких компонентів: шмеркезе < *Schmierkase (Schmelt)kase + schmier(en) = Schmier+kase з одночасною перестановкою складових частин. Реконструйоване слово в німецькій мові не існує. Компоненти, що його утворили, також не зафіксовані в болгарській мові у вигляді окремих запозичень. Таким чином, із німецьких компонентів способом телескопії було утворено болгарське слово шмеркезе "бутерброд із плавленим сиром". Про телескопію рано говорити як про активний спосіб болгарського словотворення. Але факт появи власне болгарських утворень такого типу на фоні посилен-

ня англійського впливу дає підстави припустити, що продуктивність цієї моделі зростатиме.

Поряд з телескопією специфічним для досліджуваного періоду є формування акронімії як окремого типу словоскорочення. Одиниці, утворені таким чином, можна було б назвати "прихованими абревіатурами". Вони функціонують як омофони узуальних слів і таким чином заздалегідь застережені від відштовхування мовною системою якраз завдяки "звичності" своєї форми. Наприклад: КОБРА Комппiлятор за програми, iзпoлзвaши Бази дани oт РелАциoнен тип, ИКАР Икoнoмiкa, Кoрдинaция, Асоциация, Развитие. У цих випадках утворення омонімів не є результатом розвитку нового значення в межах старої форми на асоціативній основі, а, навпаки, - результатом механічного відтворення існуючої формальної оболонки із елементів розгорнутої назви і закріплення за цим іменем нового значення. Таким чином одиниці розглянутого типу здобувають начебто подвійну мотивацію, порівняно з іншими видами скорочень, легше інтегруються в мовну систему.

У другому розділі "Семантичні інновації" розглядається проблема різнотипних семантичних трансформацій, що впливають на якісні перетворення в лексичній системі мови.

У лексемі як багатогранній і багатоякісній сутності реалізуються, обумовлені цим, різноманітні її властивості. Тому не тільки зміни матеріальної форми слова, а і зрушення в плані змісту існуючих одиниць за рахунок появи нових значень, зміни сфери функціонування, зміни валентності можуть бути причиною появи лексичних інновацій. У загальному корпусі аналізованих лексичних новоутворень семантичні інновації склали близько 29%.

Із єдності інтегруючих і дезінтегруючих факторів, які діють на цілісну систему слова, впливає об'єктивна складність розмежування нових слів і нових значень у "старих" слів. Для того, щоб нове значення повністю вилучилося із "старого", лексикалізувалось, воно повинно пройти досить довгий шлях семантичної диференціації.

Дослідження показало, що сучасні процеси семантичної диференціації стали більш конденсованими. Протягом зовсім невеликого терміну новий лексико-семантичний варіант слова може вживатися з високою частотою в непританному вихідній одиниці значенні чи у невластивих сполученнях, набуваючи статусу автономної одиниці.

Виникає ситуація, коли висока частотність вживання лексичної одиниці в іншому, ніж вихідне, значенні не відповідає нетривалому функціонуванню в новій якості, коли б генетичний зв'язок (тотожність) між словом і його лексико-семантичним варіантом міг би вважатися

втраченим. Наприклад: гларус - "вид морського птаха" і гларус - "чоловік, що займається залицянням на пляжах, дискотеках і под. до іноземок"; папагалче "вид тропічного птаха" і папагалче - "відеоплеєр". В інших випадках первинне значення хоча і усвідомлюється, але уже не заважає однозначному сприйняттю нової назви. Наприклад: памет "здатність людини зберігати і відтворювати попередні враження" і па-мет "властивість, а також деталь комп'ютера"; вишна - "вишня" і "Вишна" - "напій".

Найбільша кількість омонімів з'являється на ґрунті відношень між словом і номенклатурним знаком. Механізм творення номенклатурних назв дуже простий, вони присвоюються майже механічно (в цьому вбачається їх подібність до акронімів). У трансномінативах такого роду інколи важко встановити основу мотивації, наприклад: карнавал - "розвага, пов'язана з маскуваням і мімічними іграми" і Карнавал - "шоколадний десерт". Можливість поповнення лексичного складу за рахунок номенклатурних назв практично не обмежена, оскільки творення таких трансномінативів не вимагає зусиль для пошуку спільної ономасіологічної ознаки між вихідною одиницею і похідною. При творенні таких омонімічних форм процес семантичної деривації не відбувається.

Шляхи реалізації вторинної номінації, що традиційно виділяються, - метафора і метонімія. Відповідно до цього було оцінено виявлені трансномінативи. Аналіз показав, що переважна більшість їх виникла за рахунок метафоризації, в той час як випадки метонімічної трансномінації одиничні.

При розгляді виявлених одиниць з точки зору мети їх утворення стає очевидним, що вона може визначатися двоюко: або як номінативна (коридор "водна доріжка для змагань на каное"), або як експресивна (коневрвз "місце, де збирається молодь"; лакоста - "некрасива дівчина"). В той же час співвідношення номінативного і експресивного в кожному конкретному випадку не однакове.

Особливу підгрупу склали неблексеми, які виникли внаслідок дії так званої народної етимології. Неолексеми такого типу були виявлені серед розмовних слів, що прийшли із сленга. В таких випадках узуальному слову надається зовсім не властиве йому значення. Так з'явилось задушниця із значенням "активне залицяння", яке за своєю формою збігається із книжним задушниця "діль поминання померлих", але виникло в результаті метафоричного переосмислення дієслова задушавам - "позбавляти кого-небудь чи що-небудь можливості вільно дихати", що в переносному значенні може сприйматися як залицяння.

Завдяки подібним новоутворенням загальноновживана лексика збагачується одиницями з яскраво вираженою експресивністю.

Серед семантичних інновацій широко представлені такі одиниці, що зобов'язані своєю появою іншомовному впливу. Інновації - семантичні кальки впливають на зміни у лексико-семантичній системі так само активно, як і питомі новоутворення. Їх єдина особливість полягає в більшій автономності нового значення.

Частина семантичних інновацій обумовлюється зміною сполучуваності (валентності) слова. Звичайно це відбувається в зв'язку з актуалізацією якого-небудь екстралінгвістичного явища. Такий тип семантичних перетворень реалізується в двох напрямках: або значення вихідної одиниці абстрагується аж до її зближення за функцією з афіксоїдними елементами, або - реалізація переносного значення призводить до ідіоматизації всього словосполучення.

Важливим чинником семантичних зрушень є зміна сфери функціонування лексичних одиниць. Значною мірою це обумовлюється процесами детермінологізації. У пропонуваній роботі аналіз виділених одиниць дозволив окреслити ті терміносфери, за рахунок яких збагачувалася загальноновживана лексика. Найбільш репрезентованою виявилась політична і економічна лексика. На відміну від інших термінів, що відносяться до периферії мовної системи, зазначені одиниці знаходяться наче в середині мовного ядра. Другою терміносистемою, елементи якої масово піддалися детермінологізації, була спеціальна лексика виробництва комп'ютерної техніки і програмування.

Вплив термінології виявився в актуалізації термінованого способу номінації поза межами спеціальних сфер. Це призвело до появи багатокомпонентних номінативних одиниць нетермінологічної природи з функцією єдиної лексеми, типу: младежки жилищен комплекс. Здебільшого вони двокомпонентні: отрицатели явления, тотална интелектуализация, политическо опекунство.

Третій розділ "Лексичні інновації як результат іншомовного впливу" містить аналіз іншомовних одиниць, корпус яких складає близько 21% від загальної кількості новоутворень.

Інновації іншомовного походження часто привертають при своїй появі набагато більше уваги, ніж власні новоутворення. Це обумовило різноманітність підходів до їх вивчення. У даному розділі розглядаються теоретичні передумови вивчення лексичних інновацій іншомовного походження і досліджуються способи збагачення лексики за рахунок невластних ресурсів.

Аналіз зібраного матеріалу дозволив виділити відповідно до способів

запозичення такі групи інновацій: лексичні запозичення і кальки.

Переважає більшість лексичних запозичень - це однослівні запозичення типу: таймер, тьфтинг.

Дослідження не виявило таких запозичень, які б склалися із більше, ніж двох окремо оформлених компонентів. З точки зору тематичної співвіднесеності неоднослівні запозичення являють собою власні імена, назви фірм, торгових марок, підприємств, наприклад: "Тайп Райт", "Спейс шатъл", "Утренняя почта", "Изи принт". Таке явище пояснюється неістотністю для приймаючої мови внутрішньої форми запозичення, в той час як власна фонеморфологічна оболонка виконує важливу для таких одиниць ідентифікуючу функцію.

У мінімальній кількості представлено двокомпонентні детермінологізовані назви, наприклад: шейп тейбъл "комп'ютерний механізм для роботи з готовими фігурами". Для них характерна обмежена матеріальна довжина. Як одиничні виявлені запозичення із порушенням єдності форми і значення етимона: пор. англ. Eddie Murphy "ім'я американського темношкірого артиста" і розм.еди мърфи "негр". Такі одиниці потрапили до широкого вжитку через сленг.

Лексичні запозичення російського походження значною мірою кількісно поступаються перед запозиченнями англійського походження. Деякі російські за походженням лексеми піддалися на болгарському ґрунті мінімальній звуковій субституції, пор.: рос. расфасовка і болг. разфасовка.

У колі калькованих новоутворень розглядалися неоднорідні з точки зору структури і способів творення одиниці. У досліджуваному матеріалі були виділені такі типи кальок: 1) слотовірні кальки; 2) семантичні кальки; 3) кальки - складені номінативні групи.

У результаті аналізу було встановлено взаємозалежність між типом запозичуваної одиниці (з точки зору структури і матеріальної довжини) і способом її сприйняття мовою-рецептором, а саме: чим більше матеріальна довжина і чим складніше структура прототипу в мові-джерелі, тим швидше така одиниця калькується, а не запозичується. Іншомовні найменування, що складаються більше, ніж із двох окремо оформлених компонентів, ввійшли в болгарську мову виключно у вигляді кальок.

Обстеження семантичних кальок показало, що прототипами їх у мові-джерелі виступають семантичні деривати: болг. вирус < англ. virus "тип програми, яка блокує роботу комп'ютера", що є семантичним дериватом virus "збудник хвороби". Це пояснюється необхідністю відтворення на ґрунті мови-рецептора образу, який лежить в основі появи

семантичного новоутворення як такого. Розгляд словотвірних кальок і кальок-складених найменувань з точки зору їх відповідності структурі прототипа свідчить про те, що в ряді випадків така відповідність порушувалась, наприклад: болг. дуракоустойчив < англ. Full-Pruf, болг. военносилов < рос. с позиций силы.

Найбільш істотними джерелами поповнення лексичного складу були англійська (більшою мірою) і російська мови. По відношенню до російського мовного впливу виявлявся інтенсивний пуризм, що й відбилося в переважному калькуванні русизмів, а не їх запозиченні.

Проведене дослідження дає можливість зробити деякі висновки. Обстежений матеріал свідчить про різноманітність типів лексичних інновацій. При цьому продуктивність виявлених моделей дуже різна. Дослідження показало, що сучасна болгарська мова має широкі можливості оновлення лексики за рахунок морфологічного словотвору.

У корпусі аналізованої лексики специфічну групу складають "гібридні" з точки зору рівневої співвіднесеності словотвірні типи (акроніми, бінарні субстантиви). Поява таких одиниць обумовлюється взаємодією механізмів різних мовних рівнів.

Аналіз лексичних інновацій показав, що значна їх частина виликає за рахунок різноманітних якісних перетворень. Обстеження типів семантичного словотвору свідчить про традиційність механізмів словотвору на рівні семантики. У той же час спостерігається зростання інтенсивності процесу інтеграції спеціальної лексики в загальноживану. Цим обумовлюються не тільки семантичні трансформації, що безпосередньо пов'язані із зміною валентності або сфери функціонування лексичної одиниці, а й актуалізація творення складених найменувань з функцією єдиної лексики нетермінологічної природи.

Вивчення лексичних інновацій іншомовного походження дозволило виявити деякі закономірності застосування тих чи інших способів запозичення в залежності від певних факторів як лінгвістичного, так і екстралінгвістичного характеру. Домінуючий вплив англійської мови відбився не тільки у зростанні частки англійських елементів на рівні безпосередніх проникнень, а і в появі невластивих раніше для болгарської мови способів словотвору.

Узагальнюючі спостереження над лексичними інноваціями, можна констатувати, що процеси оновлення лексики протягом досліджуваного періоду характеризувалися динамічністю і конденсованістю.

З теми дисертації опубліковано такі роботи:

1. Некоторые способы образования неологизмов в языке болгарской молодежи // Вісник Київського університету. Літературознавство. Мовознавство. - 1989 - №31. - С.104-110.
2. Способы образования неологизмов в языке болгарской молодежи // Великий Жовтень і розвиток духовної культури слов'янських народів // Тези Республіканської славістичної конференції. - Одеса, 1987. - С.9.
3. Языковая интерференция и ее влияние на инновационные процессы в русском и болгарском языках // Двужычье в советском обществе / Двужычье и многоязычие как характерная особенность общественно-политической и культурной жизни советского общества // Тези Республіканської наукової конференції 11 - 13 травня 1988 г. - Вінниця, 1988. - С.78-80. (Співатор Бондаренко А.А.).
4. Влияние русско-болгарского языкового взаимодействия на процессы неологизации // Русский язык и литература в обучении иностранных студентов-филологов. - Киев, 1991. - С.79-83.
5. Инновационные изменения в языке замкнутых социумов // Problems of Sociolinguistics. - Sofia, 1990. - Т.1 - С.260-266. (Співатор Л.Йорданова).
6. О некоторых инновационных процессах, обусловленных взаимодействием русского и болгарского языков на современном этапе // Вісник Київського університету. Літературознавство. Мовознавство. - 1990. - №32. - С.89-94. (Співатор А.А.Бондаренко).
7. Инновационные процессы в современном болгарском языке (на материале лексики 80-х гг) // Болгаристика в системе общественных наук: опыт, уроки, перспективы / 11 Дриновские чтения. Тезисы докладов Второй всесоюзной конференции по болгаристике. - Харьков, 1991. - С.26-27.

Зам. №489, тир. 100. ВПЦ * Київський університет *

Київ - 17, Бульвар Шевченка 14.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

MS. C. 9. 4. 2

AB 27.645